

TÜ- “tamamlamak, bütünlemek” Fiilinin Türevlerinden TÛM

Osman Fikri SERTKAYA

Altmışlı yıllarda yapılan dil yazışmalarında üzerinde tartışılan kelimelerden birisi de *tüm* kelimesi idi. Devrimci görüşe sahip olanlar Arapça *tam* kelimesi yerine Öztürkçe *tüm* kelimesinin kullanılmasını istiyorlar, muhafazakâr görüşe sahip olanlar ise Türkçede *tüm* şeklinde bir kelimenin bulunmadığını, bu kelimenin Arapça *tam* < *tamm*, *temm*, *tümm* kelimesinden uydurulduğunu söylüyorlardı.

Bu görüş o kadar tesirli idi ki te-waw-mim veya dal-waw-mim imlalı kelimeler *tom*, *töm*, *tum* veya *dom*, *döm*, *dum* okunuyor, Besim Atalay, Reşid Rahmeti Arat, Sir Gerard Clauson, James Russell Hamilton gibi Türkologlar tarafından *tüm* ve *düm* okuması yapılmıyordu.

Acaba Türkçede gerçekten *tüm* diye bir kelime yok muydu? Yapı bakımından fiilden isim yapan *-m* eki ile türetilen *öl-ü-m*, *sev-i-m* vs. gibi kelimelere benzetilerek **tü-m* şeklinde bir Türkçe etimoloji yapılamaz mıydı?

1. *Bibliothèque Nationale*, Pelliot, Ouigour, 8 numarada kayıtlı Eski Uygur Türkçesi metni 15 kelime ve deyimden oluşan bir listeyi ihtiva etmektedir. Bu metin 1986'da James Russell Hamilton tarafından *Manuscripts Ouigours de IXe-Xe Siècle de Touen-Houang* [9.-10. Yüzyıllardan Tun-Huhang'ın Uygur Yazmaları] adlı kitabında 33. metin olarak işlenmiştir.¹

Naşir James Russell Hamilton, 12. ibareyi *tom yürek* (TWM YWR'K) okumuş ve “froid (?) cæur [soğuk (?) kalp]” şeklinde de anlamlandırmıştır.

İbarenin ikinci kelimesi olan *yürek* kelimesi defektif ü ünlüsü ile YWR'K şeklinde yazılmıştır. Tam imlanın YWYR'K şeklinde olması gerekirdi. Belki de müstensih son ses olan *-K* ünsüzünün ince sıralı bir ünsüz olmasını göz önüne alarak defektif imla kullanmıştır. Bu yüzden içerisinde ince bir ses olmayan birinci kelime de TWYM yerine TWM şeklinde, defektif imla ile, yazılmış olmalı şeklinde düşünebiliriz.

1 James Russell Hamilton, *Manuscripts Ouigours de IXe-Xe Siècle de Touen-Houang* [9.-10. Yüzyıllardan Tun-Huhang'ın Uygur Yazmaları], Paris, 1986, s. 161-163.

İbarenin birinci kelimesi olup *tom* şeklinde okunan kelime “soğuk, sönük, içten gelmeyen” şeklinde anlamlandırılmış, bir başka ihtimal olarak da *tum* “üniforma rengi” düşünülmüştür.²

Bana göre ilk kelime bu gün Türkiye Türkçesi’nde kullandığımız *tüm* kelimesinin en eski örneğidir. *Yürek* kelimesi de defektif ü ile yazıldığı için TWM transliterasyonunu defektif ünlülü kabul ederek kelimeyi *tüm* şeklinde transkripsiyon-layıp *tom yürek* okuyuşu yerine *tüm yürek* okuyuşunu yapabiliriz.

Ben *tüm* şeklinde okuduğum kelimenin Fransızca “le froid” anlamlandırması yerine İngilizce “bottom” ve Almanca “ganz” (Almancada: *von ganzem Herz* “bütün kalbimle”) karşılığında anlamlandırılması gerektiğini düşünüyorum.

tüm yürek okuyarak “bütün kalp” şeklinde anlamlandırıdığım kelime acaba Türkçe başka metinlerde geçiyor muydu? Bu konuda *Dede Korkut Kitabı* bize ışık tutmaktadır.

2. Uygur metninde *tüm yürek* okuduğum ibare *t-* > *d-* gelişmesi ile *Dede Korkut Kitabı*’nda *düm yürek* şeklinde üç kez geçmektedir.

1. Derse Han Boyu olan ikinci boyda avdan dönen babasının yanında oğlunu göremediği zaman Derse Hanın Hatunu’nun

kara bağı sarsıldı, düm yüreği oynadı
kara kıyma gözleri kan yaş taldı (23/12) cümlesinde;

2. Kazan Beg oğlu Uruz’un tutsak olduğu dördüncü boyda oğlunu babası Kazanın yanında göremediği zaman Burla Hatun’un

kara bağı sarsıldı, düm yüreği oynadı
kara kıyma gözleri kan yaş taldı (135/11) cümlesinde;

3. Kazan Beg oğlu Uruz’un tutsak olduğu dördüncü boyda, oğlu Uruz’un obaya dönmediğini duyduğu zaman Kazan Han’ın

kara bağı sarsıldı, düm yüreği oynadı
kara kıyma gözleri kan yaş taldı (140/7) cümlesinde.

Dede Korkut Kitabı’nda *düm yürek* şeklinde üç kez kullanılan ibare, hâlen Türkiye Türkçesinde *bütün kalb* şeklinde ve *ile* edatıyla birlikte kullanılmaktadır. *bütün kalbimle* ibaresi Osmanlı Türkçesinde ‘*an samîmî’l-kalb* “from the bottom of my heart [bütün samimiyetimle]” şeklinde kullanılmıştır.³

2 33.12 TWM pourrait représenter *tom* “le froid” que je lis avec -o- à cause de *toj* “gel” (cf. *Turcica*, I, p. 39). Une autre possibilité serait *tum* “de couleur uniforme” (cf. *EDPT*, p. 503).

3 J. W. Redhouse, *A Turkish-English Lexicon*, 1921, s. 1323a.

4. Ayrıca Salur Kazanın evinin yağmalandığı üçüncü boyda, Kazan Hanın rüyasını anlatırken kullandığı **düm** *kara pularık ordumun üzerine tökilür gördüm* “kapkara (bir) dumanın çadırımın üzerine çöktüğünü gördüm” (43/1) cümlesindeki *düm* kelimesi Eski Türkçedeki *tüm* kelimesinin Anadolu Türkçesi metinlerinde geçen yeni örneklerdir.

3. *Dede Korkut Kitabı*’ndaki *düm kara* (= bütün kara, bütün siyah) ibaresini “kapkara, simsiyah”⁴ şeklinde çevirebiliriz. Buna dayanarak: DLT I, 338 (= yazma: 170 (85b)/5-6’da geçen **tüm kara** *at (ay al-bahîmu’l-azham)* ibaresini “kapkara at, simsiyah at”, **tüm torug** *at (kumayt bahîm)* ibaresini de “dopdoru at” şeklinde çevirmek imkânı doğar.⁵

4. Reşid Rahmeti Arat’ın *Kutadgu Bilig* neşrinde *tum* okuduğu kelimeyi de artık *tüm* şeklinde düzeltip “tam, eksiksiz” şeklinde anlamlandırarak okumak imkânımız doğar.

KB2332 *üküş er kereksiz, ed üdrüm kerek
er üdrüm bolunsa, tulum tüm kerek*
“Çok asker gereksizdir. Seçkin asker gerek.
Asker seçkin olduğu zaman, teçhizatı da tam olmalıdır”.

KB2339 *üküş sü tileme, er üdrüm tile!
er üdrüm tile hem tulum tüm bile*
Çok asker isteme. Seçkin asker iste!
Seçkin asker ile teçhizatı tam asker iste!”

5. *Tarama Sözlüğü*’nde verilen bir beyitte geçen *tüm* kelimesi “küme” şeklinde anlamlandırılmış. Bu anlamın “tüm, bütün” olarak düzeltilmesi gerekiyor.

*yürüdiler olup bir nûrdan tüm
meh idi sanki dilber bunlar encüm*⁶ (Lârendi)

“Nurdan bir bütün olarak yürüdüler. Sanki dilber Ay, bunlar (ise) yıldızlar idi”.

6. Sonuç olarak:

9.-10. yüzyıl Uygur Türkçesinde *tüm* (bir örnek)

4 Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları *Tarama Dergisi. Türkçeden Osmanlıcaya İndeks*, İstanbul, 1934, s. 1238a. **tüm kara**, “Simsiyah”.

5 Krş. EDPT, 503a. **tum** (2).

6 XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla *Tarama Sözlüğü*, V, O-T, Ankara, 1971, s. 3869.

11. yüzyıl Türkçesinde (DLT) *tüm* (iki örnek)

11. yüzyıl Türkçesinde (KB) *tüm* (iki örnek)

15. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tüm* (bir örnek)

15-16. yüzyıl Anadolu Türkçesinde (DK) *düm* (dört örnek)

olmak üzere tarihî metinlerimizde *tüm* ~ *düm* kelimesini on (10) örnekte takip edebiliyor ve onun Arapça *tamm* kelimesinden bozma bir kelime olmadığını görüyoruz.

1930’lu yıllarda bazı askerî unvanlar *tüm* kelimesi ile yapılmıştır. (**Tümgeneral** = Fırka kumandanı, miriliva; **Tümkomutan** = Fırka kumandanı; **Tümkurmay** = Fırka erkânı harbiyesi⁷ Ancak bugün bunlardan sadece *Tümgeneral* rütbesi askerî rütbe olarak kullanılmaktadır.

Genel Türkçe -ü- = Tatar Türkçesi -ö- ses denkliğine göre Radloff, III, 1273’te Kırım Türkçesine ait “**töm** Silbe zur Verstärkung der auf *tö* anlautenden Adjektiva; *töm tögäräk* - ganz rund (P. d. V. VII, 205, 36)” maddesinde *töm tögäräk* [yusuvarlak]; Radloff, IV, 1744’te Kazan Türkçesine ait “**döm** - ganz, vollständig *döm karangu* - ganz dunkel” maddesinde *döm karangu* [kapkaranlık] gibi şekillerin olduğu Radloff tarafından tespit edilmişti.⁸

Türkmen Türkçesinde ise *tüm garañkı* “kapkaranlık”⁹; “**tüm** “karanlık”; *töverek-daş tüm garañkı* “etraf kapkaranlık”¹⁰ gibi kullanılışlar bilinmektedir.

Eski metinler ile lehçe sözlükleri dikkatle tarandığı zaman *tüm* kelimesinin yeni örneklerinin bulunacağı şüphesizdir.

7 Türkçeden *Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, İstanbul, Eylül 1935, s. 288.

8 Wilhelm Radloff, *Versuch Eines Wörterbuches der Türk Dialecte = Opit Slovarya Turetskih Nareçiy*.

9 *Türkmensko-Russkiy Slovar*, Moskova, 1968, s. 650.

10 T. Tekin, M. Ölmez, E. Ceylan, Z. Ölmez, S. Eker, *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Ankara, 1995, s. 639b.